

*Дмитрієва М. М.,
orcid.org/0000-0001-6082-5950
аспірантка кафедри історії і теорії держави та права
Запорізького національного університету*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В ПРАВОТВОРЧОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано основні проблеми правової визначеності в правотворчості. На основі узагальнення та систематизації виокремлено основні напрями розуміння сутності правової визначеності: вимоги до судових рішень (розширене тлумачення римського принципу *res judicata*); складового елементу принципу верховенства права, який у загальному вигляді означає стабільність і передбачуваність законодавства й правозастосовної практики; самостійного фундаментального принципу правової системи, який спрямований на забезпечення ефективності й стабільності права в цілому. До елементного складу принципу визначеності традиційно включають: доступність і стабільність законодавства, його передбачуваність; законні очікування громадян; відсутність зворотної сили закону; встановлення кримінальної відповідальності виключно законом; принцип *res judicata* та єдність судової практики.

Сутнісне наповнення ідеї правової визначеності триває, зокрема шляхом тлумачення Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини Європейським судом із прав людини, який розкриває правову визначеність через три основні елементи: вимоги до дискреційних повноважень органів публічної влади; вимоги щодо законодавчого процесу; вимоги до судових рішень. Європейський суд із прав людини наголошує на необхідності дотримання встановленого Конвенцією стандарту правової норми й водночас наголошує, що передбачуваність не може бути абсолютною та виступати самоціллю, а залежить у кожному конкретному випадку від змісту закону, сфери його застосування, кількості й статусу суб'єктів, на яких поширюється його дія.

Важливе значення в розумінні правової визначеності має вимога визначеності судових рішень як індивідуальних актів правозастосування. Зміст принципу правової визначеності в такому розумінні конкретизується у вигляді двох груп вимог: змістовних (ясність, точність, відсутність протиріч, умотивованість) і вимог стабільності рішення суду (заборона перегляду судового рішення без достатніх підстав). Правова визначеність і правова невизначеність є парними категоріями, доповнюють одна одну, встановлюють межі застосування кожного з них і, як наслідок, у дихотомії забезпечують гнучкість та ефективність правового регулювання.

Ключові слова: верховенство права, норма права, правова визначеність, правова невизначеність, правотворчість, стабільність законодавства, передбачуваність законодавства.

Постановка проблеми. Поступальний розвиток України як європейської держави й реалізація положень Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом (далі – ЄС) вимагає впорядкування внутрішнього законодавства, приведення його у відповідність до європейських стандартів і в перспективі гар-

монізації вітчизняної правової системи з правовою системою ЄС. Однак, як свідчить сучасний досвід, реальні зміни в національній правовій системі й правозастосовній практиці шляхом їхньої адаптації до європейських правових цінностей і норм відбуваються вкрай повільно й мають несистемний характер.

Підтвердженням цієї тези є зростання кількості звернень до Європейського суду з прав людини щодо порушень норм Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. Так, статистичні звіти Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) демонструють, що Україна залишається в трійці країн з найбільшою кількістю звернень, спрямованих на судовий розгляд – 4 271. Для порівняння, у 2018 р. ця цифра складала 3 207, у 2019 р. – 3 991. Загальна кількість заяв, поданих до Суду, які очікують розгляду, станом на 31 грудня 2020 р. складає 10 400 (16,8% від усіх заяв). У 2018 р. таких справ налічувалось 7 267 (12,9%), у 2019 р. – 8 827 (15%) [1]. Найпоширенішими порушеннями є: жорстоке чи нелюдське ставлення; право на свободу й безпеку; справедливість судового розгляду; строки розгляду; невиконання рішень.

Однією з основних причин порушень вимог застосування нормативно-правових актів є недоліки викладу їх змісту й порушення вимог правової визначеності. Очевидно, що неточність формулювань, внутрішня суперечність правових норм створюють проблеми як для тлумачення та розуміння права, так і для його реалізації, застосування, що унеможливує ефективність і справедливість правового регулювання. У таких умовах відбувається активне звернення до суті й призначення категорії «правова визначеність». Актуальність дослідження принципу правової визначеності підсилює і динамічний характер суспільних відносин, поява нових і перманентне ускладнення вже наявних. Зазначене призводить до того, що правова визначеність втрачає абсолютний характер, набуває елементів невизначеності, а то й фіктивності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить, що дослідженню окремих аспектів принципу правової визначеності присвячені роботи Л. Богачової, Ф. Гаска, С. Головатого, В. Городовенка, П. Гуйвана, С. Кашкіна, В. Кернза, М. Козюбри, М. Марченко, Ю. Матвеевої, Г. Огнев'юк, С. Погребняка, А. Приймака, П. Рабіновича, О. Стрельцової, Л. Фуллера, Т. Хартлі й інших. Крім того, сутність і призначення правової невизначеності стали предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як Є. Богданова, М. Власенко, А. Дьомін, Е. Калашнікова, О. Кожевніков, С. Рабінович та інші. Проте намагання України стати рівноправним членом міжнародної спільноти, євроінтеграційна спрямованість політики, а також необхідність розбудови справедливого правопорядку зумовлює актуальність подальших досліджень проблем окреслення сутності й змісту принципу

правової визначеності, його співвідношення з правовою невизначеністю, сформульованого вітчизняною та міжнародною правотворчою практикою.

Метою статті є дослідження сутності й змісту категорій «правова визначеність» і «правова невизначеність», їх співвідношення, а також виявлення основних проблем, які постають в процесі реалізації зазначених принципів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій літературі слушно наголошується, що категорія «правова визначеність» має багатоаспектний характер, належить до складних понять юридичної науки, що має наслідком множинність теоретичних і практичних підходів до її розуміння. Разом із тим, незважаючи на широку вживаність і значний дослідницький інтерес, у доктрині зміст правової визначеності розкривається здебільшого через суміжні поняття шляхом розкриття однієї з її ознак або формулювання загального переліку вимог, унаслідок чого відбувається звуження сутності цієї категорії, набуття нею характеру описовості [2, с. 32].

Узагальнюючи наявні підходи в науковій літературі до визначення поняття, можна констатувати, що під правовою визначеністю найчастіше розуміють:

– принцип судової діяльності й вимогу до судових рішень (Т. Алексеева) – остаточність і стабільність судового рішення, можливість його перегляду лише за наявності вагомих підстав, зокрема виправлення судових помилок або забезпечення єдності судової практики. Так, у справі «Світлана Науменко проти України» Європейський суд із прав людини наголосив, що правова визначеність передбачає дотримання принципу остаточності рішення, неприпустимості повторного розв'язання вже вирішеної справи, а право на суд виявилось б абсолютно примарним, якби внутрішнє законодавство національних держав передбачало б як невиконання судового рішення впродовж невизначеного часу, так і можливість його скасування судом вищої ланки за поданням посадової особи [3]. Таким чином, у такому сенсі юридична визначеність розглядається як категорія, тотожна римському принципу *res judicata*;

– складову частину принципу верховенства права (Т. Аллан, Ф. Гаєк, М. Козюбра, С. Погребняк, А. Пухтецька, Ю. Матвеева, П. Гуйван) – таке визначення сформульоване практикою ЄСПЛ (справа «Брумареску проти Румунії») і є найпоширенішим у сучасній науці. Так, В. Комаров пропонує розглядати правову визначеність у двох значеннях: в суб'єктивному – як природне право людини й громадянина, яке передбачає природну можливість кожної особи знати й розуміти своє правове положення в суспільстві й державі, в тому числі таке, яке визначається рішенням суду; в об'єктивному – як сукупність юридичних норм та інститутів, які забезпечують передбачення людиною та громадянином свого положення в суспільстві й державі [2, с. 33–34]. За такого підходу основною ознакою правової визначеності виступає передбачуваність, яка полягає в можливості будь-якої особи планувати свої дії, знати їх правові наслідки;

– самостійний фундаментальний принцип правової системи (Н. Бондар, А. Султанов, М. Сидоренко, Л. Морозова, Г. Огнев'юк) – найширше розуміння сутності досліджуваної категорії, відповідно до якого правова визначеність, з огляду на її комплексний характер в узагальненому вигляді виражає гарантію захищеності громадян від загроз, породжених правом, уособлює його передбачуваність. З формального боку

цей принцип означає законність правової норми конкретного нормативно-правового акту, з фактичної – стабільність та ефективність у праві загалом [2, с. 34]. Водночас зміст зазначеної ідеї стосовно конкретних галузей права має суттєві відмінності, зумовлені, з одного боку, предметом і методом правового регулювання, а з іншого, – специфікою правовідносин, які реалізуються в її межах.

Підтримуємо позицію тих дослідників, які розглядають правову визначеність як самостійний принцип правової системи, який має фундаментальний, основоположний характер. Детальне дослідження його проявів у правовому регулюванні різних суспільних відносин і функцій, які він виконує, дає змогу стверджувати, що він вийшов далеко за межі принципу верховенства права і не обмежується вимогами до змісту нормативно-правових актів чи судових рішень. Основне призначення правової визначеності – забезпечення правового стану стабільності й безпеки функціонування як самої держави й суспільства в цілому, так і окремих його індивідів [4, с. 48]. Водночас незаперечне те, що названий принцип тісно пов'язаний з ідеєю верховенства права, оскільки визначає основні засоби, спрямовані на досягнення такого стану, а отже, забезпечує її практичну реалізацію в суспільстві.

Зважаючи на різноманіття форм існування та множинність проявів правової визначеності, її зміст також розглядається в досить широкому сенсі. Так, аналіз юридичної літератури дає змогу стверджувати, що загальноприйнятним у теорії є виокремлення таких елементів змісту принципу правової визначеності: непорушність і нескасовність набутих законних прав; законні очікування – право особи розраховувати на сталість законодавства; незворотність закону й неможливість його застосування до особи, яка не могла знати про його існування; формальна визначеність закону – однозначність, точність, чіткість та ясність формулювань, які використовуються в нормативно-правовому акті, виключення колізійності в правозастосуванні, а також бездоганність і законність вирішення можливих юридичних колізій, зведення до мінімуму можливості суб'єктивної оцінки змісту норми; стабільність судових рішень; єдність судової практики [5, с. 13].

Крім того, деякі дослідники до складу принципу правової визначеності також включають такі елементи, як право особи на використання зрозумілої для неї мови в судовому процесі; правило позовної давності, відповідно до якого немає підстав вимагати визнання документів недійсними і покарання після спливу встановленого законодавством строку [6, с. 94]. На нашу думку, віднесення таких вимог до загальних складових частин правової визначеності некоректний, оскільки вони мають утилітарний зміст і характеризують галузеву, насамперед процесуальну, специфіку реалізації відповідного принципу.

Цікавим є погляд М. Сидоренко, яка, розглядаючи принцип правової визначеності як об'єктивізацію потреби людини й суспільства в стабільному правовому регулюванні, стверджує, що змістовно така категорія розкривається в поєднанні двох елементів системи права:

– статичного – стабільність поточного нормативного регулювання та заснованого на ньому процесу реалізації правовідносин; формальна визначеність діючих правових приписів; ясність закріплених прав і незмінність правового статусу осіб (учасників правовідносин);

– динамічного – містить у собі не тільки владні акти застосування права, але й правову ідеологію, правову політику, правосвідомість суб'єктів права. Цей змістовний аспект принципу правової визначеності проявляється у: відсутності колізій і нівелюванні функцій права; єдності судової практики; встановленні критеріїв стабільності судових актів і, відповідно, правовідносин, які виникають на їх основі; визначеності судового прецеденту й інших індивідуальних нормативно-правових актів, які реалізуються органами, діючими *ex officio* [4, с. 48].

Лише за умови єдності цих елементів досягається стабільність правового регулювання та безпека функціонування держави й суспільства.

До з'ясування сутності й змісту принципу правової визначеності звертаються також у межах міжнародних нормативно-правових актів, присвячених загальним проблемам реалізації верховенства права. Так, у «Контрольному списку питань для оцінки стану дотримання верховенства права» Венеціанської комісії серед складових частин такого принципу виокремлено: доступність законодавства, доступність рішень судів, передбачуваність законодавства, стабільність і послідовність законодавства, принцип законних очікувань, відсутність зворотної сили закону, дотримання принципів *nullum crimen sine lege* і *nulla poena sine lege* (жодного злочину без закону, жодного покарання без закону), дотримання принципу *res judicata* (містить заборону подвійного притягнення до відповідальності за одні й ті самі дії, можливість перегляду остаточних судових рішень та умови її реалізації) [7].

Для вітчизняної юридичної науки досить поширене отождолення правової визначеності з вимогами, які висуваються до правотворчості. Так, П. Гуйван указує, що принцип правової певності встановлює низку вимог до створення та застосування нормативно-правових актів, невиконання яких є порушенням такого принципу. До таких вимог дослідник відносить: спрямованість нормативно-правових актів на адаптацію поведінки особи до нормативних умов правової дійсності, чіткість, зрозумілість, передбачуваність, наявність встановленої та належним чином використовуваної практики уточнення та конкретизації закону та його одноманітного застосування, належне виконання [8, с. 175]. Таким чином, у такому сенсі права визначеність проявляється у формальній визначеності нормативних приписів і розглядається як вимога до нормотворчої техніки.

На думку С. Погребняка, зміст принципу правової визначеності становлять дві групи відповідних вимог – змістовні й процедурні. Серед змістовних вимог виокремлюють те, що акти повинні бути зрозумілими (доступними), несуперечливими й мають пропонувати повне врегулювання суспільних відносин, не допускаючи прогалин. Крім того, до такої категорії належать додаткові вимоги щодо заборони широких дискреційних повноважень органів державної влади. Процедурними вимогами є вимоги розумної стабільності права, послідовної правотворчості, надання достатнього часу для змін у системі правовідносин, викликаних прийняттям нового закону, обов'язкового оприлюднення актів і заборони зворотної сили законів [цит. за 8, с. 175–176].

Значна увага проблемам реалізації правової визначеності у сфері правотворчості приділяється в практиці Конституційного Суду України. Зокрема, в абз. 2 п. 5.4 Рішення № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 р. Суд відзначив, що вимога правової визна-

ченості випливає з конституційних принципів рівності й справедливості й означає ясність і недвозначність правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування в правозастосовній практиці й неминуче призводить до сваволі [9]. З боку Конституційного Суду права визначеність є важливим інструментом забезпечення непорушності конституційних прав людини й побудови справедливого правопорядку.

Схожа думка викладена в Рішенні № 17-рп/2010 від 29 червня 2010 р., де наголошується, що принцип правової визначеності є одним з елементів верховенства права, в якому стверджується, що обмеження основних прав людини й громадянина й утілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями [10]. Водночас колегією підкреслюється, що обмеження повинні базуватись на визначених критеріях, які дадуть особі можливість прогнозувати юридичні наслідки своїх дій, а також відрізнити правомірну поведінку від протиправної.

На необхідності дотримуватись формальної визначеності закону й інших нормативно-правових актів у контексті реалізації принципу правової визначеності також наголошується в рішеннях ЄСПЛ. Узагальнюючи прецеденту практику Суду, можна виділити такі вимоги, які висуваються до нормативних актів:

- доступність права – громадяни повинні мати відповідну обставинам можливість орієнтуватись у тому, які правові норми застосовуються до конкретного випадку. Зокрема, у п. 15 рішення Суду ЄС у справі “*Racke v Hauptzollamt Mainz*” (1979 р.) вказується, що фундаментальним принципом правової системи Співтовариства, який становить вимогу правової визначеності, є заборона застосування будь-яких заходів правового регулювання без надання можливості ознайомлення з ними зацікавленим особам [11]. Виключення із цього правила допускаються за виняткових обставин і за умови забезпечення реалізації законних очікувань суб'єктів, на які поширюються відповідні норми;

- точність формулювання – норма не може вважатись «законом», доки вона не буде сформульована з достатнім ступенем точності, який дозволить громадянину співвідносити з нею свою поведінку. Водночас йдеться насамперед про визначеність зовнішньої форми правової норми, оскільки визначеність її сутності безпосередньо проявляється в її природі. Така вимога визначеності норми забезпечується вимогами до законодавчої техніки;

- передбачуваність – особа повинна мати можливість, у тому числі з використанням необхідних порад, передбачати, з розумним стосовно конкретних обставин ступенем, наслідки, які може мати та чи інша дія. Разом із тим, як відзначається у справі *Sunday Times v. The United Kingdom*, така передбачуваність не обов'язково має бути абсолютною, оскільки право повинне мати здатність пристосовуватись до змінюваних обставин [12]. З огляду на це особливого значення набуває судова практика, основним завданням якої є тлумачення та конкретизація відповідних норм згідно з фундаментальними принципами правової системи;

- гарантування однозначності й несуперечливості правових норм у системі – усі зміни, пов'язані з прийняттям нових нормативних актів у тій чи іншій сфері, повинні бути передба-

чувані для громадян, тобто відповідати загальній, оголошеній державою політиці розвитку відповідної галузі. Одночасно такі зміни мають відповідати цілям, завданням і принципам цієї галузі [5, с. 3–14]. У такому сенсі основним завданням правової визначеності є встановлення системних зв'язків між правовими нормами як у межах однієї галузі, так і міжгалузевих, недопущення існування колізій у нормативних актах, які призводять до зниження передбачуваності, неузгодженості законодавства та, як наслідок, його неспроможності ефективно й адекватно регулювати правовідносини.

Разом із тим аналіз практики Суду дає змогу стверджувати, що ЄСПЛ надає ширше тлумачення концепції правової визначеності, не обмежуючи сферу її дії виключно писаним законодавством. Так, у вже згадуваній справі *Sunday Times v. The United Kingdom* Суд відзначив, що формула «передбачено законом» не вимагає обов'язкової наявності письмового нормативного акту в кожному конкретному випадку; законодавчий акт вимагається лише в тому випадку, якщо норми загального права настільки розпливчаті, що не відповідають принципу правової визначеності [12]. У такому контексті важливого значення набуває вимога визначеності судових рішень як актів безпосередньої правозастосовної діяльності.

Особливої уваги в контексті дослідження принципу правової визначеності заслуговує проблема правової невизначеності, яка слугує забезпеченню гнучкості правового регулювання. Зокрема, утвердження значущості правової невизначеності як фундаментального принципу реалізації норм права традиційне для англосаксонської правової системи. Так, ще в окремих думці по справі *Lockner v. New York*, 198 U.S. 45 (1905 р.) О. Холмс відзначив, що абстрактні норми не вирішують конкретних справ; розв'язання справи залежить від оцінного судження або інтуїції, більш витонченої, ніж будь-яке чітко виражене загальне положення [13, с. 44]. З такого боку правова визначеність виступає як фікція, в той час як невизначеність є об'єктивно притаманною рисою будь-якого права. З урахуванням динамічності суспільного розвитку, розширення міжнародного, в тому числі правового, співробітництва, а також конвергенції правових систем вважаємо за необхідне детальніше розглянути сутність категорії «правова невизначеність» та її зв'язок із принципом правової визначеності.

Традиційно в юридичній науці основна увага приділялась дослідженню концепції правової визначеності, в той час як невизначеність у кращому випадку згадувалась у зв'язку з нею як дефект правотворчості. Наприклад, у дореволюційній юридичній літературі для позначення такого явища використовували поняття «неясність», «неконкретність», «темрява норми» з переважно негативною конотацією. В узагальненому вигляді в сучасній науці сформувалось два основні погляди на сутність правової невизначеності:

– явище недосконалості правового регулювання, зумовлене об'єктивними й суб'єктивними факторами правотворчості (невизначеність у широкому розумінні) – неточне, неповне й непослідовне закріплення та реалізація нормативної правової волі, яка є об'єктивно необхідною рисою права, що характеризує його універсальність як соціального регулятора. У такому сенсі невизначеність норми права дає змогу враховувати особливості й динаміку розвитку суспільних відносин на конкретному етапі їх існування, забезпечити гнучкість і точність правового регулювання;

– техніко-юридичний дефект тексту права (невизначеність у вузькому розумінні) – проявляється в трьох формах: лексична невизначеність унаслідок порушення мовних прийомів і засобів формулювання правових текстів; логічна невизначеність через порушення принципів формальної логіки в ході підготовки й прийняття нормативно-правових актів; графічна невизначеність через порушення закономірностей і правил організації нормативного матеріалу. З такого боку юридична невизначеність розглядається як негативна властивість права, яка призводить до неясності поведінки в конкретній ситуації, неможливості особи передбачити можливі її наслідки.

Розглядаючи правову невизначеність як позитивну характеристику права, дослідники вказують, що рівень абстрактності норм різний і залежить від ряду факторів, зокрема:

– об'єму, сфери суспільних відносин, які регулюються правовою нормою – чим ширше коло відносин, охоплюване нормою права, тим більше узагальненим, абстрактним і невизначеним є її зміст. До таких норм належать насамперед конституційні – норми, які закріплюють «негативні» права людини й громадянина, положення, що стосуються забезпечення дотримання вільного розсуду в діяльності органів публічної влади, а також у сфері конституційної юстиції;

– здатності здійснення формалізованого, емпірично фіксованого опису ознак фактичних обставин відносин, які підпадають під правове регулювання – існує у вигляді так званих відносно визначених норм права й досягається за допомогою фіксування доступних альтернатив у вигляді верхніх і / або нижніх кордонів можливих варіантів рішень, опису певних умов.

Аналізуючи явище правової невизначеності у сфері конституційного судочинства як «політичної юриспруденції», С. Рабінович зазначає, що за своєю природою така категорія є смисловим феноменом, який може бути наслідком різночитання або конфлікту смислів, неясності смислу або смислової «темряви» правової норми на різних рівнях правового регулювання. Причому відмінність між позитивною та негативною невизначеністю встановлюється не стільки шляхом формального аналізу тексту закону, скільки зверненням до правозастосовної та правореалізаційної практики [14, с. 47]. Іншим словами, у такій сфері правова невизначеність виступає як оцінне поняття, яке трактується суб'єктивно залежно від конкретної ситуації або кон'юнктури.

Висновки. У сучасній юридичній науці сформувалось декілька напрямів розуміння сутності правової визначеності, згідно з якими така ідея виступає як: вимога до судових рішень (розширене тлумачення римського принципу *res judicata*); складовий елемент принципу верховенства права, який у загальному вигляді означає стабільність і передбачуваність законодавства й правозастосовної практики; самостійний фундаментальний принцип правової системи, спрямований на забезпечення ефективності й стабільності права в цілому. Уважаємо останній підхід до визначення правової визначеності найбільш змістовним і справедливим, оскільки таке розуміння розглядуваної категорії не замикається на її формальних проявах і відбиває специфіку впливу такого принципу на різні сфери правового регулювання та суспільні відносини.

Різноманіття форм існування та проявів юридичної визначеності зумовлює множинність поглядів на її зміст. Узагальнюючи наявні концепції, можна зробити висновок, що до елемент-

ного складу принципу визначеності традиційно включають: доступність і стабільність законодавства, його передбачуваність; законні очікування громадян; відсутність зворотної сили закону; встановлення кримінальної відповідальності виключно законом; принцип *res judicata* та єдність судової практики.

Сутнісне наповнення ідеї правової визначеності відбувається в процесі тлумачення Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини Європейським судом із прав людини. У прецедентній практиці судового органу права визначеність розкривається через три основні елементи: вимоги до дискреційних повноважень органів публічної влади; вимоги щодо законодавчого процесу; вимоги до судових рішень. Розглядаючи правову визначеність як вимогу до національного законодавця, ЄСПЛ наголошує на необхідності дотримання встановленого Конвенцією стандарту правової норми, який передбачає точність, ясність і відсутність суперечностей формулювання норми й можливість особи передбачити, в тому числі з використанням юридичної допомоги, з якими наслідками можуть бути пов'язані її дії. Водночас передбачуваність не може бути абсолютною та виступати самоціллю, а залежить у кожному конкретному випадку від змісту закону, сфери його застосування, кількості й статусу суб'єктів, на яких поширюється його дія.

Важливе значення має вимога визначеності судових рішень як індивідуальних актів правозастосування. Зміст принципу правової визначеності в такому розумінні конкретизується у вигляді двох груп вимог: змістовних (ясність, точність, відсутність протиріч, умотивованість) і вимог стабільності рішення суду (заборона перегляду судового рішення без достатніх підстав). Крім того, на нашу думку, справедливим є твердження про необхідність включення до складу розглядуваного принципу правила про неможливість подвійного притягнення до відповідальності (*non bis in idem*), яке знаходиться з ним у тісному зв'язку.

У контексті дослідження сутності й значення правової визначеності особливого значення набуває проблема правової невизначеності, яка розглядається як невіддільна об'єктивна риса будь-якого права. Слід погодитись із думкою тих дослідників, які вказують на взаємозв'язок категорій визначеності й невизначеності, оскільки такі принципи доповнюють один одного, встановлюють межі застосування кожного з них та, як наслідок, у дихотомії забезпечують гнучкість та ефективність правового регулювання. Правова невизначеність як позитивна риса права залежить від ряду факторів і дозволяє здійснювати індивідуальне регулювання, надає можливість розумного розсуду під час правореалізації.

Література:

1. ECHR – Analysis of statistics 2020 / European Court of Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2020_ENG.pdf.
2. Огнев'юк Г.З. Правова визначеність як юридична категорія. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 10. С. 32–35.
3. Справа «Світлана Науменко проти України» (заява № 41984/98) : Рішення від 09 листопада 2004 р. / Європейський суд із прав людини. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text.
4. Сидоренко М.В. Правовая определенность как фундаментальная общеправовая идея: понятие, сущность и назначение. *Вестник ЮУрГУ*. 2016. № 3. С. 45–51.

5. Гуйван П.Д. Правова визначеність як складова частина принципу верховенства права. *Альманах міжнародного права*. 2017. № 17. С. 11–21.
6. Матвєєва Ю.І. Поняття та розуміння принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 93–97.
7. Гуйван П.Д. Визначеність правової норми: сутнісний і темпоральний аспекти. *Правові новели*. 2017. № 3. С. 174–181.
8. Rule of Law checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th plenary Session, Venice, 11–12 March 2016. CDL-AD, 2016. 007. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e).
9. Рішення Конституційного Суду України справи за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) України № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 р. / Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#top>.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» № 17-рп/2010 від 29 червня 2010 р. / Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text>.
11. Case 98/78 of A. Racke v Hauptzollamt Mainz, Judgment of the Court of 25 January 1979. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61978CJ0098&from=EN>.
12. Case of the Sunday Times v. The United Kingdom (application № 6538/74). *HUDOC* : European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>.
13. Мельник М.О. Школа правового реалізму: пошук балансу між визначеністю норм писаного права і судовою дискрецією. *Наукові записки НаУКМА*. 2018. № 2. С. 44–48.
14. Рабінович С.П. Правова невизначеність в актах конституційного судочинства: pro et contra. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 1. С. 44–49.

Dmitrieva M. Problems of legal definition in legislation

Summary. The article analyzes the essence, content and main problems of legal certainty in lawmaking. On the basis of generalization and systematization the basic directions of understanding of essence of legal certainty are allocated: requirements to court decisions (the expanded interpretation of the Roman principle *res judicata*); an integral element of the rule of law, which in general means the stability and predictability of legislation and law enforcement practice; independent fundamental principle of the legal system, which aims to ensure the effectiveness and stability of law in general. The elemental composition of the principle of certainty traditionally includes: accessibility and stability of legislation, its predictability; legitimate expectations of citizens; lack of retroactive force of law; establishment of criminal liability exclusively by law; the principle of *res judicata* and the unity of judicial practice.

The substantive content of the idea of legal certainty continues, in particular through the interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court of Human Rights, which reveals legal certainty through three main elements: requirements for discretionary powers of public authorities; requirements for the legislative process; requirements for court decisions. The ECtHR emphasizes the need to comply with the standard of law established by the Convention and, at the same time,

emphasizes that predictability cannot be absolute and an end in itself, but depends in each case on the content of the law, its scope, number and status. its action.

Important in understanding legal certainty is the requirement of certainty of court decisions as individual acts of law enforcement. The content of the principle of legal certainty in this sense is specified in the form of two groups of requirements: substantive (clarity, accuracy, absence of contradictions, motivation) and requirements for the stability of court

decisions (prohibition of review of a court decision without sufficient grounds). Legal certainty and legal uncertainty are paired categories, complement each other, establish the limits of application of each of them and, as a consequence, in the dichotomy provide flexibility and efficiency of legal regulation.

Key words: rule of law, rule of law, legal certainty, legal uncertainty, lawmaking, stability of legislation, predictability of legislation.